

DEDE KORKUT KİTABI'NIN VATİKAN NÜSHASINDAKİ BAZI FARKLI KELİMELELER ÜZERİNE

Vahid ZAHİDOĞLU ADILOV¹

Özet

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshası Dresden nüshası ile mukayesede daha az araştırılmış ve metin tertibi zamanı çoğunlukla yardımcı kaynak olarak değerlendirilmiştir. Vatikan nüshası müstensihinin Oğuz abideleri için karakteristik olmayan harekeleme sistemini uygulaması, bazı kelimeleri ve cümleleri metinden çıkarması veya Dresden nüshasındaki kelimelerden farklı kelimeler kullanması araştırmacıların belli bir kısmında nüshanın kusurlu bir nüsha olduğuna dair fikir oluşturmuştur. Buradaki farklı kelimeler çoğu zaman yanlışlıklar sırasına alınmış ve müstensihin kopyaladığı metni anlayamadığı yönünde yorumlanmıştır. Oysa titiz tarihi ve etimolojik tahlil bu kelimelerin Dresden nüshasındaki kelimelerle eş anlamlı olduklarını ve metnin mazmunu ile doğrudan bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Vatikan nüshasındaki farklı kelimelere şunları örnek göstermek mümkündür:

Orsan اُوْرْسَانُ “ordugah, karargah”: Tekür alındı, melik dutıldı, tuğ yıkıldı. **Orsanı** یریاñıldı, kafir kaçdı (V. 84). Dresden nüshasında **orsanı yañıldı** ifadesi yoktur. Yazılı kaynaklarda bu kelimeye rastlanmamaktadır. Fikrimizce **orsan** kelimesi **or** kökünden yaranmıştır. Abidelerde bu köke bağlı **oraq** “şah çadırı, karargah”, **oram** ”etraf”, **ordu ~ orda** “yaşayış yeri” vb. kelimeler tespit edilmiştir.

Olğacı اُولْغَاجِي “kiralık asker, ücret karşılığı hizmet gösteren süvari”. Dresden nüshasında bu kelimenin yerine aynı anlamlı **ulufeci** kelimesi kullanılmıştır. **Olğa** kelimesini “ödeme, maaş” anlamında Türk ve Moğol dilleri için ortak kelime olarak nitelendirmek mümkündür. Bu kelime Moğolcadaki **olğa** - “ücret vermek, ödemek, maaş vermek, temin etmek” fiilinin ad korelyatıdır.

Beri بَرِي “tamam”. Bu kelime eski metinlerde sık sık geçen **barı / varı** “tamam, bütün” kelimesinin fonetik varyantı ve çağdaş Türkiye Türkçesinde daha çok diyaloglarda kullanılan **tamam** ünleminin semantik anlamdaşı, karşılığıdır.

Mağmun مَغْمُونُ “zavallı”. Arapça **ğabene** غَبْنُ “aldatmak” köküne bağlı **mağbun** مَغْبُونُ “aldatılmış, incitilmiş, zavallı” kelimesinin konuşma dilindeki şeklidir. Vatikan nüshasındaki şekli ile çağdaş Azerbaycan konuşma dilinde kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Vatikan nüshası, farklı kelimeler

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü, vahid.zahidoglu@rambler.ru

ON SOME WORDS USED IN THE VATICAN MANUSCRIPT OF THE ‘BOOK OF DEDE KORKUT’

Abstract

One of the views about the Vatican manuscript of the ‘Book of Dede Korkut’ (Kitabi-Dede Korkut) is that the manuscript is an imperfect copy which has been copied by a secretary who was unfamiliar with Turkic languages. This is mainly grounded on the facts that a) the Vatican manuscript uses a system of harakat that is uncharacteristic for the Oghuz monuments; b) as compared with the Dresden manuscript, there are many abridgements; c) a number of different words are used in this manuscript. The investigation shows that the different words, introduced into the text by the secretary of the Vatican manuscript, are non-random and are directly related to the text content. A comprehensive study of these words shows that the claims against the secretary of the Vatican manuscript are not always objective.

Orsan اَوْرَسَان ‘armed camp, headquarters’: Təkür alındı, melik dutıldı, tuğ yıkıldı. **Orsanı** ۆyañıldı, kafir kaçdı (V. 84). The Dresden manuscript does not contain the phrase **orsanı yañıldı**. In our opinion, the word **orsan** is related to the root **or**. The monuments register the following words related to this root: **orak** ‘the king's tent, headquarters’ **oram** ‘environs, side, surroundings’, **ordu ~ orda** ‘place of residence’, etc.

Olğacı اُولْغَاجِي ‘mercenary’. In this sense we find the word **ülufeci** in the Dresden manuscript. The word **olğa** in the meaning ‘wage, salary’ can be regarded as a common lexical unit in the Mongolian and Turkic languages. In our opinion, the word is related to Mongolian **olğa** ‘to pay, to disburse, to provide’ and formed from noun correlate of this verb, and is fully synonymous with the word **ülufeci** registered in the Dresden manuscript.

Beri بَرِي ‘all right!, agreed!, OK!’. This is the phonetic variant of the word **barı / varı** “whole, entire” and a semantic equivalent of modern Turkish modal word **tamam** ‘well, okay’ which is intensively used in dialogical speech.

Mağmun مَغْمُون ‘pitiful, pitiable, pathetic’. This is the adapted colloquial form of the word **mağbun** مَغْبُون ‘cheated, deceived, offended, treated badly’ formed from Arabic root **ğabene** غَبَن ‘to cheat, to deceive’. The registered form in the Vatican manuscript is now used in modern Azerbaijani colloquial language.

The paper deals with a number of other words registered only in the Vatican manuscript.

Key words: The Vatican manuscript, dissimilar words.

Bilim dünyası tarafınan Dede Korkut Kitabının Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshası bilinir. Bugüne kadar Dresden nüshası daha çok araştırılmış, Vatikan nüshası ise yardımcı bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Altı boy ve bir mukaddimeden oluşan harekeli Vatikan nüshası hakkında Dede Korkut üzerine araştırma yapan bilim adamları birbirine zıt iki fikir ileri sürerler. Bunlar;

1. Vatikan nüshası bilgili bir müstensih tarafından istinsah edilmiş bir nüshadır.
2. Vatikan nüshası Türk dillerine hakim olmayan bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. İkinci fikri savunanlar daha çok Vatikan nüshasında eski Oğuz abideleri için karakteristik olmayan harekeleme sisteminin mevcutluğunu, Dresden nüshası ile mukayese edildiğinde kısaltmalar yapılmasını ve bazı farklı kelimelerin kullanılmasını delil olarak göstermektedirler.

Muharrem Ergin bu konuda şu hususları dile getirir: “*Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile birkaç şekilde yazılmış ve harekelenmiştir. Nüshanın bu vasfı esas ve çok iyi bir nüsha olan Dresden nüshasına onun yapacağı yardımı çok azaltmaktadır. Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandıkları anlaşılan Vatikan nüshasının müstensihi, asıl nüshada anlayamadığı kelimeleri çok defa atlamıştır. Birçok yerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazan birbirinden çok fazla ayrılmıştır*”. (Ergin, 1958: 66)

Bir zamanlar biz Ergin’in Vatikan nüshasında harekelerin yanlış olduğuna dair söylediği teze karşı çıkararak bu nüshadaki harekeleme sisteminin Mısır’da yazılan Kıpçak abidelerinde de (Kerderli Mahmut’un Nehcü’l-Feradis, Ebu Heyyan’ın Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye vb.) tatbik edildiğini göstermiş ve bu sebepten de Vatikan nüshasının Mısır’da istinsah edilmesi ihtimalini dile getirmiştik. (Zahidoglu, 1999: 153-167). Dede Korkut’un Vatikan nüshası Kahire’de yaşamış Sıdkı müstear isimli Seyit Ahmet bin Hasan Bali ed-Devedari’nin XVI. asrın ortalarında istinsah edilmiş “Hikayet-i Latife-i Ucube ve Mahcube-i Zarife” adlı eseriyle aynı cilttedir. (Adilov, 1999:13) Bu delil de Vatikan nüshasının Mısır’da istinsah edilmesi tezini kuvvetli şekilde desteklemektedir.

Vatikan nüshası müstensihine yöneltmiş esas suçlamalardan birisi de istinsah sırasında birçok farklı kelimededen istifade edilmesidir. Genellikle bahsedilen kelimelerin semantik hususiyetleri ve etimolojisi belirlenmemiştir. Burada biz Vatikan nüshası katibinin metne eklediği bazı kelime ve ifadelerin metne uygunluğunu, Dresden nüshasındaki kelime ve ifadelerle ne derece uygun düştüğünü ele almaya çalıştık. Dede Korkut hikayelerinin her iki

nüshası arasındaki leksik farkların sistemli bir şekilde araştırılması ve onların objektif tarihi lengüistik izahının verilmesi bu eski abidenin incelenmesinde ortaya çıkan bazı problemlerin çözümü için son derece önem taşır.

Orsan “ordugah, karargah, ordunun konuşlandığı yer, mevki”. Kelime Vatikan nüshasının “Hekayet-i - Kazan begün oğlu Uruz Han Dutsak Oldığıdur” boyunun sonluğunda kullanılmıştır: [Taş] Oğuz begleri Tondar ile sağdan depdi. Cılasın beg yigitler soldan depdi. Kazan beg [İç] Oğuz begleri ile tüpe depdi. Tekür ile² Şöklü Melike havale oldu. Böğürdübeni atdan yıkdı, başın kesdi. Sağ taraftan Qara Tügen Melike** Dondar yetdi, kılıçladı, yere saldı. Sol tarafta Buğacıq Melike Kara Budak karşı geldi, sancubanı yere saldı. Kara tuğın boyı uzun Burlı hatun kılıçladı, yere saldı. Tekür alındı, melik dutıldı, tuğ yıkıldı. **Orsanı** اُوْرْسَانِي yañıldı, kafir kaçdı (V. 84). Dresden nüshasında bu metin parçası aşağıdaki şekildedir: [Taş] Oğuz begleri ile Tondar sağdan depdi. Cılasun beg yigitler ile Kara Budak sola depdi. Kazan kendü düpe depdi. Tekür ile Şöklü Melike havale oldu. Böğürdübeni atdan yere saldı, alca kanın yer üzerine dökdi. Sağ tarafta Kara Tügen Melike Tondar karşı geldi, kılıçladı, yere saldı. Sol tarafta Buğacıq Melike Kara Budak karşı geldi, sancubanı yere çaldı, depretmedin başın kesdi. Boyı uzun Burla hatun kara tuğın kafirün kılıçladı, yere saldı. Tekür alındı, kafir kaçdı (D. 152 - 153). Görüldüğü gibi, Dresden nüshasında **orsan** kelimesinin geçtiği kısım kısaltılmıştır.

Buradaki اُوْرْسَانِي يَاكَلْدِي yazılışını M. Ergin nüsha farklarında **ursanı yeñildi** şeklinde okuyarak ilave açıklama vermemiştir (Ergin, 1958: 176). S. Tezcan və H. Boeschoten’in hazırladıkları metinde **uruşanı yañıldı** şeklinde okunmuş, “Yazılışlara ilişkin notlar” bölümünde “Okunuşu kesin değildir اُوْرْسَانِي ’ **VRSNY ursanı** okunabilecek biçimde yazılmış ve harekelenmiştir” notu düşülmüş (Tezcan - Boeschoten, 2001: 273; 313). S. Tezcan’ın ayrıca yayınladığı “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar” adlı eserinde اُوْرْسَانِي yazılışını üzerinde daha çok durulmuş, metne ilave edilen düzeltmenin sebebi açıklanmaya çalışılmıştır: “Tekür alındı, Melik dutıldı, tuğ yıkıldı, اُوْرْسَانِي > اُوْرْشَانِي **uruşanı** (?) yañıldı. **Uruşanı** düzeltmesi kesin değildir, **ursanı** da okunabilir; **uruşanı yañıldı** ya da **urşanı yañıldı** tam olarak anlaşılmıyor; **yañıl** - “yanılmak, hata etmek” burada anlamca uygun düşmüyor; zorlamayla “vuruşanlar şaşırıp kaldı” diye anlamlandırmak mümkün. Kül Tegin yazıtında **yañıl** - “ihanet etmek” anlamına gelir,

² Metinde yanlış olarak **Tekür Melike** yazılmıştır. İfadeni Dresden nüshasına istinaden düzelttik.

** Dresden nüshasındaki **Kara Tügen Melik** ifadesinin yerine burada **Kara Güne Melik** kelime grubu kullanılmıştır. S. Tezcan ifadeye **Kara Tekür Melik** şeklinde düzeltme yapmıştır. (Tezcan, 2001: 275). Aynı düzeltmeyi kabul etmek mümkün değil. Çünkü **tekür** və **melik** rütbe adlarıdır. Buna göre de onların birlikte kullanılması mantıksızdır. Hem de evvelki satırın mazmunundan anlaşılır ki, merkezde (**düpe**) **tekür**’le Dondar değil, Kazan Bey karşılaşmıştır. **Güne** kelimesinin hata sonucu metne dahil edildiğini düşünmek mümkündür (Vatikan nüshasının müstensihî kopyalama sırasında bazı yerlerde kısaltma yapmıştır. Muhtemelen kaynak nüshada **Kara Günenin** adı evvelki veya sonraki satırların birinde anılmış, yazma sırasında müstensihînin gözü o kelimeye ilişmiştir). Bundan dolayı biz Dresden nüshasındaki **KaraTügen Melik** yazılışını doğru varyant olarak kabul ettik.

fakat Eski Anadolu Türkçesinde eylemin bu anlama geldiğini gösteren tanıklar bulamadım” (Tezcan, 2001: 394).

Dede Korkut Kitabı'nın her iki nüshasında *şin* harfinin üzerindeki noktaların unutulması yazılmamasına rastlamak mümkündür. Lakin, S. Tezcan'ın kendisinin de gösterdiği gibi, bu düzeltme metnin genel manasına hiç uygun gelmiyor. Halbuki müstensih hata ettiği kabul edilirse metne *uranı yañıldı* şeklinde düzeltme yapmak semantik cihetten daha uygun görünür. *Uran* kelimesine Orta Türkçe'ye ait metinlerde “savaş parolası” manasında çok rastlanılır. *Uran* kelimesi mazmun bakımından metne en uygun gelen sözcük olsa da müstensih böyle meşhur bir kelimenin yazılışını bilmemesi veya unutmasını kabul etmek çetindir. Bundan dolayı biz başka bir varyant teklif ediyoruz: Müstensih hata etmemiştir; kelimenin *orsan - ı* şeklinde okunması daha doğru sayılmalıdır. *Orsan* kelimesini “askerin belli bir arazide yerleşmesi, karargah, kamp, ordugah” manasında, - *ı* unsurunu yükleme hali eki olarak kabul etmek mümkündür. V. Radloff sözlüğünde Kelkütte'de yayınlanan Çağatay sözlüğünden (1820) alınan *arsun / arsuñ* ار سون / ار سونک “kamp” kelimesi verilmiştir. (Radloff, 1893: 327). Yazılışa göre kelimenin *orsun* şeklinde okunuşu da mümkündür. Aynı kelimenin yazılışı ve manası Vatikan nüshasındaki *orsan* kelimesiyle uygun düşer. Etimolojik bakımdan *orsan* kelimesini aşağıdaki şekilde izah etmek mümkündür: *Orsan* Türk dillerinde yaygın şekilde kullanılan *orun* “yer” kelimesiyle aynı köktendir. Bazı araştırmacılar *orun* kelimesinin M. Kaşgarlı divanı və Uygur yazılarında kullanılan *or* - “koymak, yerleştirmek” fiilinden türediğini, etimolojik cihetten *oraq* “şah çadırı, karargah”, *oram* “etraf, ihata”, *ordu ~ orda* “yaşayış yeri, olduğu yer” vb. kelimelerle bağlı olduğunu ileri sürerler (Sevortyan, 1974: 477 - 479). O zaman mantıki yolla **or* “yer, mevki” kökünü tespit etmek mümkündür. Bu halde - *la* ekine sinonim manalı - *sa* eki aracılığıyla **orsa* - “yerleşmek, mevki tutmak” fiili ve bu fiildən de - *n* ekiyle *orsan* “ordugah, kamp, ordunun yerleştiği yer, mevki, karargah” kelimesi türemiştir. “Codex Cumanicus”da *or* kelimesi “mevki, pozisyon” manasındadır (Toparlı - Vural - Karatlı, 2003: 205). V. Radloff'un verdiği *arsun* (? < *orsun*) kelimesinin de aynı modele göre ve - *sa* ekinin fonetik varyantı kabul edilen - *si* eki vasıtasıyla türediğini (*or + su + n*) kabul etmek mümkündür. Bu mana metnin mazmununa tam uygundur. Metindeki cümlelerde ifade olunan fikirlerin ardıcılığına dikkat edelim: Tekür alındı, Melik dutıldı, tuğ yıkıldı. *Orsanı* اورسانی yañıldı, kafir kaçtı. Görüldüğü gibi, *orsan*'ın yanılması *tuğ*'un yıkılmasından sonra olur. *Tuğ* at kuyruğu kıllarından hazırlanmış ve ordunun sembolü sayılan harbi alettir. Bu harbi levazımat orta çağlara ait kaynaklarda (Kaşgarlı divanı vb.) çoğu zaman bayrakla aynı anlamda kaydedilmektedir. Savaş zamanı tuğ, genellikle, ordu komutanının (şahın, sultanın, hanın vb.) karargahında, savaşı yönettiği yerde bulunurdu. Savaşçılar tuğa veya bayrağa göre hareket eder, kendi mevkiini ve düşmanın durduğu yeri, hareketlerini ona göre tayin ederlerdi. Tuğun yıkılması ordunun kendi karargahını

yanılmasına, kargaşaya yol açır ve neticede mağlubiyet kaçınılmaz olurdu. “Dede Korkut”un Vatikan nüshasındaki parçada da aynen buna benzer proses tasvir edilir: Tuğun yıkılmasıyla kafir kendi karargahını yanılıyor, orduda askeri nizam pozuluyor ve mağlup olan düşman askerleri kaçmağa başlıyorlar.

Bari “tamam, bütün”: Yalancı oğlu Yaltacuk aydur: “Bre, kavat oğlu kavat, saña düşer mi baña bunun gibi söz söyleyesin? Gel, bre kavat, benüm yayımı çek, yoksa seni öldürürüm”- dedi. Beryik: “**Bari**” بَرِي deyüb herifün yayını aldı, çekdi, kabzasından iki pare etdi (V. 43). M. Ergin ve S. Tezcan bu kelimeyi **beri** şeklinde okumuşlar (Ergin, 1958: 143; Tezcan - Boeschoten, 2001: 233). M. Ergin bu okunuşa hiç bir şerh vermemiştir. S. Tezcan’ın aynı kelime ile bağlı açıklaması ise daha çok farziyelere bağlanır: “[Bu sözcük] Drs. nüshasında yoktur. “**Beri!**” burada düşüm (ellipse) ile olarak “Beri ver!” (Bana ver; buraya getir, ver) yerine kullanılmış olabilir; krş. ADİL 253 **bari** 1. ’de verilen örneklerden: “Yönetici eli ile cep defterini gösterdi: - Onu da beri ver![dedi]”. İkinci bir öneri: Aslında buradaki sözcüğün بَرِي **beri** değil, يَرِي **yeri** “öyle olsun, münasip, yeridir” olması gerektiği ihtimali de akla gelmektedir. Bkz. TarS. 4537 **yeridür**. TarS.ndeki bütün tanıkların +**dür** ile olmasına rağmen DKK’ndaki **yeri** de aynı anlama gelmiş olabilir. Benzer bir durumda, Drs. 20b. 2’de (= Vat. 84b. 3) **maslahatdur** deyişinin kullanılmış olduğuna dikkat edilmeli” (Tezcan, 2001: 384). Anlaşılan **bar** / **var** kelimesindeki etimolojik uzun **a** sesinin varlığı yazarı **beri** okunuş varyantına üstünlük vermeye sevk etmiştir. Lakin bu kökten türeyen ba.ka kelimelerde uzun **a** sesinin kısa **a**-ya çevrilmesine ait deliller de mevcuttur. Mes. Türkmencede **ba: r** “var” kelimesinden türemiş **barça** “tamam, bütün” kelimesinde uzunluk kaybolmuştur. Metnin mantıkına göre, Beryik Yalancı oğlu Yaltacüğün teklifine katılır. Buna göre de onun cevabında tasdik, razılık ifade eden kelimenin kullanılması tabiidir. Türk dilinde belli bir mesele ile bağlı iki neferin sohbetinin bitmesi sırasında **tamam** kelimesi kullanılır. Kanaatimizce, **barı** kelimesi çağdaş Türk dilinde aynı durumda kullanılan **tamam** kelimesi ile anlamca örtüşmektedir. **Bari** kelimesi “tamam, bütün” manasında Türkmence’de bugün de kullanılmaktadır. Bahsedilen kelime **barı** / **baru** varyantlarında Orhon - Yenisey abidelerinde ve “Kutadgu Bilig”de de vardır. Eski Anadolu ve Azerbaycan yazılı kaynaklarında bu kelime daha çok **b** > **v** değişmesiyle **varı** şeklinde kullanılmıştır: Nedir kastı ne deñlüdür çerisi / Çerinin nice bin ola **varısı** (Şehname Tercümesi, XVI); Karbanı gördi çün kardeşleri / Anda geldi bunlar cümle **varı** (M. Darir); Şemun aydur: Taş ile ben evlerin / Kılayım zirü zeber, ne kim **varın** (M. Darir); **Varı** şehvet barmağından tökülür / Şehveti geder, bu kez sakın olur (Şeyyad Hamza); Bir degül, iki degül kim bivefasız **varınız** (N. Kişveri); Her seri - muyimde bir baş olsa muyi - ser gibi / Kesse **varın**, tiği - xunrizinden yemen ictinab (M. Fuzuli) vb. Türkmence istisna olarak, diğer Oğuz dillerinde kelime başında **b** > **v** değişmesinin normal fonetik hadise olduğunu kabul etsek, “Dede Korkut”ta

da *vari* fonetik varyantının kullanılması gayet doğaldır. Lakin, *vari* fonetik varyantının zamir görevinde kalıplaşması *barı* kelimesinin tasdik makamında kullanılan arkaik unsur olarak korunmasına yol açmıştır. Bunlara esasen şu şekilde bir sonuca varmak mümkündür: “Dede Korkut”un Vatikan nüshasındaki *barı* kelimesi *vari* şeklinin daha eski fonetik varyantıdır ve abidede müasır Türk dilinde daha çok diyaloglarda kullanılan *tamam* “oldu; güzel” kelimesinin anlamdaşdır.

Mağmun “zeval bulmuş, zavallı, talihi ters gitmiş”. Kelimeye Vatikan nüshasının “Hekayet-i Bamsı Beyrek” boyunda Boğazca Fatimeye ait soylamada rastlanır: Andan soñra Boğazca Fatime derlerdi bir hatun varıdı, aña ayıtdılar: “Kız, dur a, sen oyna ya!” dediler. “Hay, şu delü *mağmun* مغمون baña da şayed ancılayım olmaz sözler söyleye” dedi. “Kız, deye nesne yokdur” dediler. Kızıñ kaftanların geydürdilər. Durı geldi. “Çal, mere, delü ozan, ere varan kız benem” dedi (V. 46 - 47). Dresden nüshasında aynı kısım şöyledir: Buğur³ Boğazca Fatime derler bir hatun vardı: “Kalk, sen oyna!” dediler. Kızıñ kaftanını geydi: “Çal, ozan! Ere varan kız benem, oynayayım” dedi (D. 113). Görüldüğü gibi *mağmun* kelimesinin kullanıldığı cümle Dresden nüshasında yoktur. S. Tezcan bu kelime hakkında şunları anlatır: *Delü* مغمون *mağmun* herhalde *delü maymun* yerine? Hikmet İlaydın, bir görüşmemizde bana bu biçimin Kısırca Yenge’nin konuşmasını taklit etmek amacıyla kullanılmış olabileceğini söylemişti (Tezcan, 2001: 385). Bu izahlara rağmen yayıncı metinde *mağmun* yazılış şeklini aynıyla korumuştur. Fikrimizce *mağmun* Arapça *ğabene* غَبْنَة “aldatmak” kökünden türemiş *mağbun* مغبون “aldatılmış, incitilmiş, zavallı, zeval bulmuş” kelimesinin konuşma dilindeki değişmiş şeklidir. Kelime Vatikan nüshasındaki şekliyle müasır Azerbaycan konuşma dilinde kullanılmaktadır. L. Budagov Arapça’ya mahsus *mağbun* “aldatılmış, zavallı” kelimesinin Kırım Tatarlarının dilinde de *mağmun* şeklinde kullanıldığını gösterir (Budagov, 1869: 244).

Bu, Vatikan nüshasında Arapça’dan alınma kelimelerin konuşma dilindeki şekliyle verilmesine ait tek örnek değildir. *Kafir* kelimesi de aynı nüshada bir yerde *gavur* گا ور şeklinde geçer: Kazan köpege kakıyup urdı. Köpek siñleyü geldügi yola getdi. Kazan köpegüñ ardına düşdi. Gederek Karaçuk çopanüñ üstine geldi. Kazan Karaçuk çobanı görende haberleşdi, görelüm, hanum, ne dedi: Ahşam olanda kayğılu çoban! Karda, yağmurda çahmaklu çoban! Ünüm aña, sözüm diñle! Alaca atlu, karaca *gavur* گا ور ordum yağma etmiş, bundan keçdi mi? Gördüñ mi? - dedi (V. 59 / 1) **.

³*Buğur* kelimesi *bu uğur* “bu kez, bu defa” birleşiminin kısaltılmış şeklidir: *buğur* < *bu uğur*

** Kelime bu şekliyle Dresden nüshasında yoktur. M. Ergin nüsha farklarında *gavur* kelimesini kayda almamıştır. Tezcan - Boeschoten neşrinde doğru olarak elyazmasındaki yazılış biçimi aynıyla korunmuştur. (Tezcan - Boeschoten, 2001: 248).

Böylece, sadece Vatikan nüshasında görülen **mağmun** “zavallı, zeval bulmuş, aldatılmış” kelimesini aynı zamanda konuşma dili unsuru olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kelimenin mazmunu daha önce Kısırca Yengenin dilinden verilen metinde başka şekilde tekrar edilmektedir: Kısırca Yenge aydur: “Buyı - buyı! **Zeval gelecek** delü beni görmüş gibi söyler, zeval başuña! ” deyip vardı yerine oturdu (V. 46); Kısırca Yenge: Buy! “Bu **zeval gelecek** delü beni görmüş gibi söyler” dedi. Vardı, yerinde oturdu (D. 113).

Aları “gözlerini genişçe açarak dikkatle bakmak”. Söz Vatikan nüshasının “Hekayeti - Bamsı Beyrek” boyunda Beyreyin uzun ayrılıktan sonra nişanlısı Banı Çiçekle yüz yüze geldiğinde söylediği soylamada kullanılmıştır: Bre han kızı! Beryek gedeli bam - bam depeye çıkduñ mı, kız? **Aları** **الاری** dönüp dört yanuña bakduñ mı, kız? (V. 48). Aynı metin parçası Dresden nüshasında aşağıdaki şekildedir: Beyrek gedeli bam - bam depe başına çıkduñ mı, kız? **Karmanub** dört yanuña bakduñ mı, kız? (D. 115). Görüldüğü gibi Vatikan nüshasındaki **aları dönüb** kelimeleri yerine Dresden nüshasında **karmanub** kelimesi seçilmiştir. **Karman** - fiili metinde “dikkatle çevresine bakmak” manasındadır. Vatikan nüshasındaki **aları** kelimesi **bak** - “bakmak” fiiline aittir ve buna göre de normal şekilde cümle böyle olmalı idi: Dönüp dört yanuña **aları** **الاری** bakduñ mı, kız? Her iki nüshada müstensihlerin kopyalama sırasında kelimelerin yerlerini değişik vermelerine ait yeteri kadar nümune getirmek mümkündür. Diğer taraftan başka metinlerde de **aları** kelimesi **bak** - fiilinin yanında, hem de ekseriya ikileme şeklinde kullanılır^{**}: Ömer Arfece'nin yüzine **aları aları bakdı** (Fütuḥ. XIV); Kükremiş arslan gibi sağına soluna **aları aları baqıḥ** (Hamza. XIV); Bu gez kâfir pehlivanları bihuzur olub yer yer gümreştiler, Şehlâsek'e **aları aları bakıştular** (Müslim. XV); ... ormandan bir su sığırı çıkıḥ oğlanı görücek durur ve yüzine **aları aları nazar kıḥ**... (Letaif. XVI) və s. (Tarama Sözlüğü, I, 87). Kelimeye “Süheylü Nevbahar”da **alardu bak** - biçimine de tesadüf edilir: İki oğluna bakdı kıya kıya / **Alardu bakar** kimse kim kakıya (Tarama Sözlüğü, I, 87). **Aları** (aynı zamanda **alardı** / **alardu**) kelimesi **alar** - fiilinden türemiştir. Bu fiil M. Kaşgarlı'da “göze ak leke düşmek” (Anıñ közi **alardı** “Onun gözüne leke düşdü”) və “kızarmaq” (Talka **alardı** “Üzüm kızardı”) manalarında kullanılmıştır (Kaşgarlı, 1998: 179). Buna istinaden **alar** - fiilinin sestüş olduğunu söylemek mümkündür; **alar** - “kızarmak” fiili **al** “kırmızı” kökünden, **alar** - “ala olmak” fiili **ala** “ala” sıfatından türemiştir. Türk dillerinde renk adları bildiren birçok sıfatlardan - **ar** / -**er** ekleri vasıtasıyla fiil türetilir: **ağar** - (< ağ + ar), **göyer** - (< göy + er), **bozar** - (< boz + ar), **karar** - (< kara + ar) vb. V. Radloff **alar** - fiilinin “kızarmak” manasında olduğunu belirtmiş, lakin buna tam emin olmadığı için aynı mananın karşısında parantez içinde hem de soru işareti altında “ala

^{**} Buna göre de S.Tezcan metne **aları** kelimesini ilave ederek onu ikileme şeklinde (**aları aları**) vermiştir. (Tezcan , 2001: 238).

olmak” varyantını göstermiştir (Radlof, 1893: 360). Onun verdiği misallerden de anlaşıldığı gibi **alar** - fiili iki kökten - **al** - və **ala** kelimelerinden türemiş sestüş kelimelerdir. Vatikan nüshasındaki **alar** - fiili **ala** kökünden türemiştir. Fiilin genel manasında gözün geniş açılması, başka deyişle, berelmesi anlamı da vardır. Fizyoloji proses olarak bu zaman gözün akı ve karası karışır, ala - bula olur, **alarır** : Ol añar közin **alartdı** “O, ona gözünü bereltdi” (Kaşgarlı, 1998: 428). Türkmence’de de **alar** - fiili “ala - bula olmak, ala - bezek görünmek” manasında korunmuştur (Türkm.- - russk. sl., 1968: 39). Burada aynı köke bağlı **alart** - fiili “acıklı bakmaq” manasına gelir: Ol gözünü **alartdı** “O, gözünü bereltdi (birine acıklı baktı)”. Azerbaycan dilinde aynı semantik durumda **gözünü ağartmak** ifadesi vardır. Bu verilerden anlaşılmaktadır ki **alar** - fiilinin ilkin “ala - bula olmak, ala - bezek görünmek” manasından “gözünü geniş açarak bakmak”, bu manadan ise Vatikan nüshasındaki “gözünü geniş açarak dikkatle bakmak” manası ortaya çıkmıştır. Destanda kullanılan **aları** kelimesindeki - **ı** unsuru zarf fiil ekidir. Bu ekle türeyen zarf fiil biçimlerinin hem ayrı hem de ikileme şeklinde kullanılması mümkündür.

Beliñle - “irkilmek, korku ile birden sıçramak, korkmak”: Gece yaturken Karaçık Çoban kara kayğulu düş gördi. **Beliñleyü** بَلَيْئُ örü durdı. Kıyangüci, Demürekciyi - iki kardeşini yanına aldı, ağılıñ kapusını berkitdi. Üç yerde depe gibi taş yığdı. Ala kollı sapanını eline aldı (V. 55). Dresden nüshasında: Gece yaturken Karaçuk Çoban kara kayğulu vakiye gördi. Vakiyesinden **sarmurdu** سَرْمَرْدُ , örü turdı. Kıyangüci, Demürgüci - bu iki kardeşi yanına aldı, ağılıñ kapusını berkitdi. Üç yerde depe gibi taş yığdı. Ala kollı sapanını eline aldı (D. 39). Vatikan nüshasındaki **beliñle** - fiilinin yerinde Dresden nüshasında ses taklidi menşeli **sarmur** - “uykudan birden bire sıçrayarak uyanmak, sayıklayarak uyanıvermek” fiili kullanılmıştır. **Beliñle** - “irkilmek , korkmak” fiili Uygur abideleri, Kaşgarlı sözlüğü vb. eski yazılı kaynaklarda kayda alınmıştır. Bazı abidelerde (“Altun Yaruk” vb.) bu kelime **kork** - ve **ürk** - fiilleri ile birlikte ikileme şeklinde kullanılmıştır: Neçe kişiler erti erser olar barça **korkup beliñlep** irak tezdiler “Neçe adam idilerse, hepsi korkup uzağa kaçtılar”; Ol ünüg eşitip **korkup ürküp beliñlep** “O sesi işidip ve korkup...”; Muni eşitü birle ök **ürküp beliñlep** ötrü orduka kirip katunka inca tep ötünti “Bunu işitip o korktu; sonra saraya girip hanıma böyle müracaat etti” (Drevnetyurskiy Slovar’, 1969: 458; 626). Orta asırlara ait birçok Anadolu ve Azerbaycan yazılı kaynaklarında da bu fiile tesadüf edilir: **Beliñleyü** durdı vü girdi şara / Yiğit gür gerek şarda iş başara (Süh. XIV); Er yiğit kayda ürker ürkülerden / Yahşı at **beliñlemez** ilgülerden (Kadı Burhaneddin. XIV); Gülendäm korktu **beliñler**, uyanur / Anıñ ciğerine korku boyanur (Destan - 1 Ahmet Harami. XIV); Bu düşten **beliñleyürek** uyandım (Anter. XIV); Ve Ayişe **beliñleyip** uyandı ve on iki bin dirhem tasadduk etti (Men. Av. XVI); Nâgâh deve **beliñleyip** elimden çıkıp kaçıp (Rahat. XVI); Çalıda bir tavşan yaturdu, **beliñleyip** gidiverdi (Letaif. XVI); Hirâsiden [Fa.]: **Beliñlemek** manasındadır ki şaşırıp bozulmak, ürküp çekinmek demektir (Kam. Os. XIX)

və s. (Tarama Sözlüğü: 492 - 495). **Beliñle** - fiili “ürkmek, korkmak” fiilinin kökünü oluşturan, **beliñ** kelimesi M. Kaşgarlı’da, “Kutadgu Bilig” ve Uygur kaynaklarında “korku, ürkü” manasında kaydedilmiştir. H. Zülfikar doğru olaraq **beliñ** kelimesini ve ondan türeyen **beliñle** - fiilini ses taklidi menşeli kelimeler sırasında vermiştir (Zülfikar, 1995: 305 - 306). Görüldüğü gibi, Dresden nüshasındaki ses taklidi menşeli **sarmur** - fiili yerine Vatikan nüshasında ona yakın manalı diğer ses taklidi menşeli kelime - **beliñle** - fiili kullanılmıştır.

Olğaçı “maaşla hizmet eden asker, maaşlı asker”: Yegenek dahi düşinde soylamış, aytmış: “Kalkubanı, tayı, yerüñden turduğunda / Ala gözlü beg yigitleri yanuña sen salmaduñ / Adı bellü yigitleri sen yoritmaduñ / Beş akçalık **olğaçı** اولغاجی ile yoldaş olduñ / Anuñ içün ol kal’eyi alımaduñ” demiş (V. 89). Aynı parça Dresden nüshasında böyledir: Yegenek düşinde tayısına soylamış, aydur: “Kalkubanı yerüñden turduğunda / Ala gözlü beg yigitleri yanuña salmaduñ / Adı bellü begler ile sen yortmaduñ / Beş akçalı **ulufeçiler** علوفه جيلر yoldaş etdüñ / Anuñ içün ol kal’eyi sen alımaduñ” demiş (D. 208). **Ulufeçi** kelimesine L. Budagov “maaş veya burs alan şahıs ” gibi izah vermiş, onu Arapça **علف** “ot, yem” köküne bağlamış, **علوفه** kelimesini ise “hayvan için yem; sefirlere ve diğer meşhur şahıslara verilen yiyecek; *askere, orduya verilen maaş*” şeklinde izah etmiştir. (Budagov, 1869: 765). **Ulufeçi** kelimesini M. Ergin “(Ar. **‘ulufe**) - süvari ocağı, süvari ocaklısı, süvari” (Ergin, 1963: 301), Gökyay “Eskiden muntazam süvari sınıfından olan, süvari ocağından olan, süvari” (Gökyay, 2000: 296) olarak açıklamışlardır. O. Ş. Gökyay eserinin başka bir yerinde Uzunçarşılı’ya istinaden yazar: “Dede Korkut kitabı’nda akınların her zaman adı belli kişilerle yapılmadığı ve ücretle tutulmuş savaşçılar da kullanıldığı görülüyor... **Ulufeciler**, bilindiği gibi, Osmanlı imperatorluğunda kapıkulu süvarilerine verilen ad olup **ulufe** de bunlara verilen ücret veya aylık demektir” (Gökyay, 2000: CCCLV). Ocak süvarileri hakkında ilk kayıtlara Osmanlı kaynaklarında XIV. asır hadiselerinin şerhi ile ilgili tesadüf edilir. **Taifeyi - süvari** onluk, yüzlük ve binliklere bölünür, binbaşının bayrağı (**sancağı**) ve hususi nişanı (**älami**) olurdu. Süvarilere muayyen torpak sahası ayrılır ve onlar vergilerden muaf olunurdu. XV. asırda her 5 piyade savaşçı (**yaya**) ocak dahilinde toplanır ve ocağın üyelerinden biri atlı savaşçı (**eşkinçi**) olarak harbe giderdi. Geride kalanların (**yamakların**) her biri savaşa giden için 50 akça tazminat (**xarçlık**) ödemeli idi. Bir yıldan sonra onlar yerlerini değiştirdiler; savaşa giden geri dönüp çalışmalı idi, ocağın diğer üyesi savaşa yollanmalıydı. Böylece ocaktaki askerlerin hepsi sıra ile **eşkinçi** gibi savaşlarda iştirak ederdi. XVI. asrın sonlarında **ocak** enstitüsünün lağvedilmesi ile **ocak süvarileri** de öz ehemiyetini yitirdi (Jukov, 1986: 128 - 131). Anlaşılan, **ocak** teşkilatı oğuzlarda daha evveler de mevcut olmuş, maaşla hizmet eden savaşçılar o kadar da büyük nüfuza ve hürmete sahip olmamıştır; onlardan daha çok yardımcı kuvvet olarak istifade edilmiştir. Dresden nüshasında kullanılan **ulufeçi** kelimesi ile bağlı söylenenler Vatikan nüshasındaki **olğaçı** kelimesi hakkında da müayyen fikirler ileri

sürmeyi gerektirir. Bu kelimeyi M. Ergin nüsha farklarında **olğacı** şeklinde göstermiştir. S. Elizade **elüfeçi** şeklinde okuduğu kelime hakkında şunları söyler: “**Elüfeciler**. H. Araslı’da “**ülüfeçiler**”, M. Ergin’de “**ulufeciler**”. Bu kelimenin yazılışı D. və V. nüshalarında farklıdır. V. katibi kelimenin kökünü “ulaf” (yulaf) şeklinde anlamış. D. katibi ise, muhtemelen, “elef” (Ar., ot) anlayışını nazarda tutmuş, bu kelimeyi “ayn” harfi ile yazmıştır. Böylece, “elüfeçiler” - elef tedarik edenler, yahut köylüler manasında anlaşılabilir (Elizade, 1988: 246 - 247). S. Tezcan ve H. Boeschoten de Vatikan nüshası müstensihinin kelimenin yazılışında hata yapması ihtimalini göz önünde bulundurarak اولغاجی biçimindeki **ğ** harfini **f**-ye değiştirerek kelimeyi **ulfacı** şeklinde okumuşlar (Tezcan - Boeschoten, 2001: 314). Halbuki burada problem sadece harf değişikliğiyle bitmiyor. Kelime Dresden nüshasında “**ayn**”la yazılmıştır; yani, Arap menşelidir. Vatikan nüshasında ise Türk menşeli kelimelerde olduğu gibi **alif - vav** terkihi ile yazılmıştır. Bundan dolayı bu kelimeler aynı kökten değildir. Müstensihin hata etmesi veya bu kelimeyi türkçeleştirerek konuşma dili biçimine sokması fikri de az inandırıcıdır. Bu durumda kelimenin M. Ergin’in neşrindeki gibi **olğacı** şeklinde okunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. **Olğa** kelimesini “ödeniş, maaş” manasında Moğol menşeli kelime olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı kelime Moğol dilindeki **olğa** - “hak vermək, ödemək, maaş vermək, temin etmək” şekliyle ilgilidir (Lessing, 2003: 951). Muhtemelen ortak türk-moğol kökenli olduğunu düşündüğümüz **olğa** - fiili ile birlikte bu fiilin ad varyantı **olğa** “maaş, ödeme” kelimesi de mevcut olmuştur ve **olğacı** bu kelimedenden türemiştir. Böylece, Vatikan nüshasındaki **olğacı** “maaşla hizmet eden (asker), maaşlı (asker); harfen: maaşlı” kelimesi Dresden nüshasında aynı manalı **ulufeçi** şeklinin anlamdaşı olarak belirlenmektedir.

Tarihi, etimolojik ve karşılaştırmalı araştırmalar açık şekilde kanıtlamaktadır ki Vatikan nüshasını kayda alan şahıs yeterince Türk dillerine hakim, bilgili bir şahıstır. Onun metne dahil ettiği kelimeler gereksiz değildir. Bu kelimeler ya Dresden nüshasındaki kelimelerin sinonimleridir, ya da metnin genel anlamıyla yakından bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

Adilov, M., (1999), “Kitabi - Dede Korkud”un Vatikan Nüshesinin bazı paleografik hüsusiyyətləri hakkında, Kitabi - Dede Korkud - 1300, Orta esr elyazmaları və Azərbaycan medeniyyəti tarixi problemləri, VI, Bakı, “Örnek” neşriyyatı.

Budagov, L., (1869), Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko - Tatarskih Nareçiy, I, SanktPeterburg.

Caferoğlu, A., (1968), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Drevnetyurskiy Slovar’ (1969), Leningrad, ‘Nauka’ Yayınevi.

- Elizade, S., (1988), Kıtabi - Dede Gorgud, Bakı, ‘Yazıcı’ Neşriyyatı
- Ergin, M., (1958), Dede Korkut Kitabı, Giriş - Metin - Faksimile, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, M., (1963), Dede Korkut Kitabı, İndeks - Gramer, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gökyay, Orhan Şaik, (2000), Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi
- Jukov, K., (1986), “Osmanskiye Xroniki XV - XVII vv. o Sozdanii Voysk ‘Yaya ve Müsellem’”, Turkologiya - 1986, Leningrad, ‘Nauka’ Yayınevi, s. 128 - 133.
- Kaşgarlı, M., (1998), Divanü Lugatit - Türk, Çeviren: B. Atalay, 4. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Lessing, Ferdinand D., (2003), Moğolca - Türkçe Sözlük, 2. c., Çeviren: Günay Karaağaç, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitablardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, 3. baskı, Ankara, 1995.
- Radlov, V., (1893), Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, 1. cilt, 1. hisse, SanktPeterburg
- Sevortyan, E., (1974), Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskix Yazıkov, Moskova, ‘Nauka’ Yayınevi.
- Tezcan, Semih- Boeschoten, Hendrik, (2001), Dede Korkut Oğuznameleri, 1. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Tezcan, Semih, (2001), Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Toparlı, R. - Vural, H. - Karatlı, R., (2003), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turkmensko - Russkiy Slovar’ (1968), Moskova, ‘Sovetskaya Ensiklopediya’ Yayınevi.
- Zahidoglu, Vahit, (1999), “Kitab-ı Dede Korkutun Vatikan Nüshası Çok Kötü Bir Nüshadır” mı? Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün Dergisi, sayı 13, Erzurum, s.153 - 169.
- Zulfikar, H., (1995), Türkçede Ses Yansımali Kelimeler, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.